

Садықова Р.К.¹, Жансеркеева Э.²

¹филология ғылымдарының кандидаты, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: roza.sadikova@mail.ru 8 701-31-67-369

²магистр, аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: eldana-ereke@mail.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ПАРСЫ ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Иран және Тұран тақырыбы – иран тілдес халықтар мен түркі тілдес халықтары ішіндегі тарихи, мәдени, әдеби қарым-қатынастарын зерттеуде ең маңызды әрі ауқымды тақырыптардың бірі болып табылады. Бұл мақалада Иран мен Қазақстан арасындағы әдеби және мәдени байланыстардың ертеректен басталғаны, Авеста және Шаһнама кітаптарында екі елді байланыстыратын дәлелдердің берілгені, соңғы жылдары екі мемлекеттің мәдени байланыстарын күшейту мақсатында бірнеше маңызды жұмыстардың атқарылғаны жайында баяндалады. Еліміз Тәуелсіздікке қол жеткізген жылдардан бастап, Қазақстан мен Иранның әдеби-мәдени байланыстар аясы кеңейіп, жаңа қырынан таныла бастады. Екі елдің әдеби саласында істелген жұмыстары, соның ішінде қазақстандық ғалымдардың көптеген ғылыми зерттеулер жүргізгені туралы толыққанды мәліметтер беріледі.

Түйін сөздер: иран тілдес халықтар, қазақ және парсы әдеби байланыстары, парсы жазушылары.

Sadikova R.K.¹, Zhanserkeeva E.²

¹candidate of Philology, Science Kazakh State Women's Teacher Training University,
Kazakhstan, Almaty city, e-mail: roza.sadikova@mail.ru mobile.: +7 701-31-67-369

²Senior Lecturer. Science Kazakh State Women's Teacher Training University, Kazakhstan, Almaty

Ways of development of Kazakh-Persian literary connections

Summary: Iran and Turan is one of the most important and widely discussed topics in the study of historical, cultural and literary relations between the people of Iran and Turkic. In this article, the beginning of a literary-cultural ties between Iran and Kazakhstan and evidence of two countries, linking books of Avesta and Sabima have been made in recent years and were taken important work on strengthening cultural ties between two countries. During the years of independence our country was expanding and began to admit the scope of literary and cultural relations between Kazakhstan and Iran. All detailed information on the work done in the field of literature of two countries, including numerous studies of the Kazakhstan scientists.

Key words: Iranian people, Kazakh and Persian literary relations, Persian writer.

¹Садықова Р.К., ²Жансеркеева Э.

¹кандидат филологических наук, Казахский государственный женско-педагогический университет,
Казакстан, г. Алматы, e-mail: roza.sadikova@mail.ru 8 701-31-67-369

²старший преподаватель, магистр, Казахский государственный женский педагогический университет,
Казакстан, г. Алматы, e-mail: eldana-ereke@mail.ru

Пути развития казахско-персидских литературных связей

Тема Ирана и Турана является одной из наиболее важных и широко обсуждаемых тем в изучении исторических культурно-литературных отношений между народами Ирана и тюркских народов. В этой статье рассматривается начало литературно-культурных связей между Ираном и Казахстаном и свидетельство двух стран, связывающих книги Авесты и Шаабиимы, при этом была проделана важная работа по укреплению культурных связей между двух стран. За годы независимости нашей страны по-новому стали расширяться и признаваться масштабы литературно-культурных связей между Казахстаном и Ираном. Авторами будет представлена подробная информация о проделанной работе в области литературы двух стран, в том числе о многочисленных исследованиях казахстанских ученых.

Ключевые слова: ираноязычные народы, казахские и персидские литературные связи, персидские писатели.

Кіріспе

Қай халық болмасын басқа халықтардың әдебиетімен, мәдениетімен қарым-қатынаста болып, бір-біріне ықпал-әсерін тигізу арқылы байып, алға басып отыратыны белгілі. Дәлел ретінде айтсақ, аббасидтер тұсында арабтар ислам дінін таратып қоймай, өздерінің қол астындағы және көршілес елдерден үнді, парсы, грек халықтарының мәдениетін жатсынбай, қажетінше бойына сіңіре білгені көпшілікке мәлім. Мәселен араб әдебиетінің жәдігері ретінде күллі әлемге мәшхүр «Мың бір түн» топтамасында үнді, парсы, түркі ертегілерін молынан кездестіруіміз де сондықтан болса керек. Солардың бірі үнді топырағында дүниеге келген «Калила мен Димна», «Тотынама» парсылардың төл туысындай болуы жайдан-жай емес. Сан ғасырлық тарихы бар қазақ әдебиеті мен әлем әдебиетінің байланысынан байқаймыз. Сондықтан төл әдебиетімізді тереңдеп танимыз десек, әлем әдебиетінен бөліп-жарып, қарау мүмкін емес. Ал әдеби байланыстар хақында сөз қозғасақ, қазақ әдебиетінде парсы әдебиетінің тигізген әсеріне тоқталмай кету мүмкін емес.

Қазақ және парсы әдебиеті ежелден үздіксіз қатынаста болып, әлемдік әдеби байланыстың даму жолдарын нығайта түседі. Осы орайда, иран-түркі халықтарының мәдени-әдеби қарым-қатынасы өте көне дәуірден басталатынына айттып өткен жөн. Сондықтан да екі халықтың мифологиялық ырым кәделерінде, фольклорында ортақтық мол. «Авестада» бейнеленген мифологиялық пері, дию, ажхада қазақ халық ертегілерінің кейіпкеріндей қабылданатыны осыдан. Ал «Шахнама» дастанында «қазақ» сөзінің ауызға алынуы халқымыздың тарихын зерттеушілер үшін мәнді дерек болса керек. Фердоусидің «Шахнамасы», Низамидің, Сағдидің дастандары қазақ жұртына етене таныс. Әдебиетіміздің үлкен тұлғалары – Абай мен Шәкәрім «Ескендір», «Ләйлі-Мәжнүн» дастандарында ақындық сайысқа түсіп, нәзирагөйлік дәстүрді өз өлеңдерінде барынша ұштаған.

Қазақ және парсы әдеби байланыстардың негізі

Қазақстан мен Иран арасындағы рухани байланыстар туралы сөз қозғағанда, алдымен оларды мына үш аспектіде алып қарастырған жөн деп ойлаймыз. Олардың біріншісі – қазақ-парсы мәдени қатынастар; екіншісі – тілдік; үшіншісі – ғылым-білім, діни байланыстар төңірегінде болуы тиіс.

Иран және Тұран тақырыбы иран тілдес халықтар мен түркі тілдес халықтардың тарихи, мәдени, әдеби қарым-қатынастарын зерттеуде ең маңызды әрі ең қызықты тақырыптар болып табылады (Қамбарбекова, 2010:187).

Ұзақ уақыт бойы Ұлы Жібек жолы Иран мен Орталық Азия арасындағы байланыс факторы болып келді. Керуендердің құрамындағы қол-өнершілер, сәулетшілер мен өнер қайраткерлері мәдениет пен дәстүрді таратушы қызметтер атқарды. Батыс Европа мен Қытайды қосатын осы жолдардан біз мәдениеттер арасындағы байланыстардың іздерін айқын көреміз. Ұлы Жібек жолы шырмаған жол тораптарында жасалған мәдени оазистердің ортасында Иран өркениеті тұрды. Жібек жолының бойындағы қалаларда ірі кітапханалар пайда болды, ғылыми орталықтар арасында ақпарат алмасулар кеңейе түсті.

Ирандық оқу жүйесінің таралу нәтижесінде XV-XVII ғасырларда парсы тілінде жазылған жылнамалар мен шежірелерде Орталық Азия халықтары тарихының деректері мол ұшырасады. Қазақстан жерінен Тараз қаласының маңынан парсы тілінде жазылған ескерткіш табылған. Осы орайда, парсы шайырлары Тараз қаласының атын өз шығармаларында көп қолданған. Мысалы парсы поэзиясының атасы Рудаки Тараз туралы былай дейді:

روی به محراب نهادن چه سود دل به بخارا و بتان طراز
ایزد ما ز مزمه عاشقی از تو پذیرد پذیرد نماز

Бұл қаланың адамдары хижри жыл санағы бойынша III ғ. ортасы (IX ғ. европа жыл санағы бойынша) Иранның шығыс өңіріндегі соғди тілінде сөйлейтін.

Ғалым Зинол-Ғабден Бисенғали Қабиұлының айтуынша: «Әдебиет тарихы туралы бүгінгі зерттеулерді қарап отырсақ қазақ халқы әлемдік қоғамдық сана дамуына қатысы мол дүние жүзілік мәні зор қазыналарды да жиі қолданып отырған. Түрлі мақсаттағы: әңгіме-кеңестерде, елдік мәні бар ірі даулар мен шешендік сөз сайыстарында Құран мен Інжілден, Авеста мен Махабхаратадан, Тотынама, Калила мен Димнадан, 1001 түн әңгімелерінің сюжеттерінен ғибраты мол небір мысалдарды алып еркін пайдаланған. Ауызша таралып аңыз бен мифке айналған осындай даулардан қалған өнегелі сөз үлгілері қаншама».

Шығыстың ұлы ғұламалары Фирдоуси, Рудаки, Сағди, Хафиз, Низами, Моулави, Хаям және басқа ұлы шайырлар парсы тілінде құнды еңбектер жазып дүниеге әйгілі болды.

Қазақтың ірі тұлғалары Абай, Шәкірім және тағы басқалар парсы әдебиетімен таныс болды. Абай:

«Физули, Шәмси, Сәйхали
Науаи, Сағди, Фердоуси,
Қожа Хафиз – бу һәммасы
Медет бер шағири фердияд», –

деп өз шығармаларында шығыс ақындарын пір тұтып, мадақтайды.

Ірі ғалымдардың көпшілігінің тұжырымдауы бойынша Орталық Азияның жергілікті халықтары жете игерген мәдениеттердің ішіндегі ең көлемдісі және санада көп із қалдырғаны Иран мәдениеті болып табылады. Қазақтың ұлы жазушысы М. Әуезов айтқандай, сауатын ашпаған қазақ руларының арасында жүрген ақын-жыраулар «Шахнама» мен «Ләйлі-Мәжнүн» хикаяларын жатқа соғушы еді. Біз қазір Шығыс поэзиясының жұлдыздары – Омар Хайямның рубаяттарын Қ. Шаңғытбаевтың, Фердоусидің «Шахнамасын» Т. Ізтілеуовтің, Хафиз ғазалдарын Ә. Жәмішевтің, Сағдидің «Гүлстанын» М. Әлімбаевтың аудармаларынан білеміз. Көптеген шығыс әпсаналары, ертегілері, аңыздары екі елге ортақ. Мысалы: Абайдың «Ескендір», Низамидің «Ескендір намә», Шәкәрімнің «Лейлі-Мәжнүн» және Низамидің «Лейлі-Мәжнүн» дастандары ұқсас болып, әрі әлем әдебиеті төрінен орын алған. Шығыс әдебиеті мен Абай жайында қазақ әдебиетінде М. Әуезовтен кейін С. Мұқанов, Қ. Жұбанов, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, Р. Сыздықова, Қ. Өмірәлиев, М. Мырзахметов, Т. Әлімқұлов, А. Қыраубаева, Ө. Күмісбаев, Ғ. Есім, А. Жақсылықов және т.б. ғалымдарды атап өтуге болады.

Еліміз Тәуелсіздікке қол жеткізген жылдардан бастап, Қазақстан мен Иранның әдеби-мәдени байланыстар аясы кеңейіп, жаңа қырынан таныла бастады. Соның айғағы ретінде, қазақтың құнды шығармалары басқа тілдерге аударылды, соның ішінде Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары қазақ әдебиетінің ұлы классигі – Абай Құнанбаевтың қара сөздерін ф.ғ.д., шығыстанушы ғалым С. Абдулла, өлеңдерін Ф. Ходжанди парсы тіліне аударып, аударма саласына өз үлестерін қосты. Қазақтың кемеңгер жазушысы М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясын Н. Асғар Заде 1997 ж. парсы тіліне аударды (Ауезов, 1376). 2000 жылы ирантанушы ғалым Ислам Жеменей «Хафиз және қазақ әдебиеті» деп атты еңбегін ұсынды, онда алдымен дүниежүзі әдебиетінің шамшырағы Хафиз ұлт-

тық сипаттан жаһандық дәрежеде орны ерекше екенін ғылыми тұрғыдан дәлелдеген құнды еңбек екенін көрсетеді. Сондай-ақ қазақ пен парсы әдебиеті байланысын айқындайтын, шайыр Хафиз ғазалдарының сопылық қырынан қазақ оқырмандарына танытқан бағалы еңбек екенін дәлелдейді (Жеменей, 2000). Д. Дүйсебаевтың «М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының парсы тіліне аударылуы» атты кандидаттық диссертациясында М. Әуезов қаламынан туған құнарлы, орамды ойлардың парсы тіліне аударылу тәсілдеріне сараптама жасалынған және этнолингвистика, лингвомәдениеттану салаларының да теориясы мен практикасы үшін бағалы болып табылады (Дүйсебаев, 2006).

М. Мырзахметұлы – Абайтану әлемінде өзіндік баға жетпес қолтаңбасы бар, Абайтану асқарын биіктерге көтерген құрметті ғалым. Сондай-ақ Абайдың Шығыс дүниесіне қатысты ғылыми зерттеулерінде біз біле бермейтін келелі мәселелердің кілтін тапты. Ғалымның «Абай және Шығыс» атты еңбегі 1995 жылы жарық көрді (Мырзахметұлы, 1995). Ғалым Ө. Күмісбаевтың «Абай және Шығыс» (Күмісбаев, 1995) атты еңбегі де кең қолданысқа ие болған құнды еңбектің бірі болып табылады. Сонымен қатар, Ө. Күмісбаевтың иран шайырларынан аударған шығармалар жинағы жарық көрді (Күмісбаев, 2009). Ал А. Сейітова ғылыми жұмысында Абай мен парсы классикалық ақындары шығармаларының тақырып үндестіктері, идея, композиция, сюжет, бейнелілік ерекшеліктеріне тоқталған (Сейітова, 2009). Ахмад Хатамидің «Иранның қазіргі дәуір әдебиеті» атты еңбегін А. Сейітова қазақ тіліне аударып, Иранның қазіргі дәуір әдебиеті (1921-2011) туралы, атақты парсы ақын-жазушылардың өмірбаяндары саяси-әлеуметтік оқиғалар тоғысында айтылып, шығармашылықтары жайында мәлімет береді және түпнұсқадан үзінділерді алғаш рет тәржімалап, қазақ оқырмандарына тарту етеді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, тарих қойнауына қарасақ, Иран мен Тұран бұрынғы заманнан бері көрші болған, кейде дауласып, кейде достасып келген. Дегенмен, бұл екі ел татуласу жақтарына аса мән берген. Қазақстан мен Иранның арасындағы мәдени-әдеби байланыстар екі елдің өткенін еске түсіреді. Авеста және Шахнама кітаптарында осы екі елді байланыстыратын дәлелдер берілген. Әйгілі Тоң Алып (Афрасиаб) жайындағы жазба деректер де көп дүниелердің кілтін

ашып береді. Иран мен Қазақстан арасындағы қоян-қолтық араласуы, тілдік және мәдени-әдеби байланыстар екі елдің қарым-қатынастарының негізін құрайды. Ешқандай елдің әдебиеті

томаға тұйық қалпында қалмайды. Қазақ пен парсы әдеби байланыстары одан әрі ұлғайып, мәдениеттер достығы кеңейеді, тамыры тереңдеп тамырлайды.

Әдебиеттер

- 1 Қамбарбекова Ф. Иран және Тұран: ақиқат пен аңыз// «Ұлы Дала өркениеті және Шаһнама» атты халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы, 2010. – 187-197 бб.
- 2 Ауезов М. Раһ-е Абай / Аударған Н. Асқар Задэ. – Тегеран: Конгре, 1376. – Т. I-II. – 790 б.
- 3 Жеменей И. Хафиз және казак әдебиеті. – Алматы, 2000. – 121 б.
- 4 Дүйсебаев Д. «Абай жолы» роман-эпопеясының парсы тіліне аударылуы: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Астана, 2006. – 24 б.
- 5 Мырзахметұлы М. Абай және Шығыс. – Алматы: Қазақстан, 1995. – 208 б.
- 6 Күмісбаев Ө. Абай және Шығыс. – Алматы: ҚазМУ, 1995. – 344 б.
- 7 Күмісбаев Ө. Иран бақтың бұлбұлдары. – Алматы, 2009. – 74 б.
- 8 Сейтова А. Абай поэзиясындағы шығыстық сарындар: филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2009. – 118 б.
- 9 Хатами А. Иранның қазіргі дәуір әдебиеті (Аудар.: Сейтова А. – Алматы, 2017. – 302 б.

References

- 1 Kambarbekova G. Iran and Turan: truth and legend // Materials of the international conference «The Great Steppe Civilization and Shakhname». – Almaty, 2010. – pp. 187-197.
- 2 Auezov M. The way of Abay. Askar Zadeh – Tehran: Congress, 1376. – Т. I-II. – 790 p.
- 3 Zhemenei I. Hafiz and Kazakh literature. – Almaty, 2000. – 121 p.
- 4 Dyusebaev D. Translation of novel-epopee “Abay’s path” to Persian: philological. the science kand ... the author. – Astana, 2006. – 24 p.
- 5 Myrzakhmetuly. Abai and East. – Almaty: Kazakhstan, 1995. – 208 p.
- 6 Kumisbaev O. Abai and East. – Almaty: Kazakh State University. – 1995. – 344 p.
- 7 Kumisbaev O. Persian bahtards. – Almaty, 2009. – 74 p.
- 8 Seitova A. Oriental poisons in Abay’s poetry: philolog. the science kand ... diss. – Almaty, 2009. – 118 p.
- 9 Hatamy Modern Iranian literature (Transard: Seitova A.) – Almaty, 2017.-302 p.